

PRILOG POZNAVANJU PUTOVA TRGOVINE IZMEĐU DALMACIJE I PANONIJE

UDK 904 (398) "652"

Primljeno/Received: 1999. 10. 8.

Prihvaceno/Accepted: 1999. 11. 12.

Branka Migotti

HR-10000 Zagreb

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti

Odsjek za arheologiju

Ante Kovačića 5

Na ulomku jednog javnog mramornog natpisa pronađenoga najvjerojatnije na Štrbincima kod Đakova spominje se da je rimsko naselje Certisija (Certissia), smješteno 23 rimske milje zapadno od Cibala na glavnom putu Emona – Sirmij, bilo ishodište, odnosno raskrižje putova: caput v(iarum). Na taj je način epigrafički potvrđen podatak iz putopisnih izvora o tome da se od Certisije odvajao put prema jugu, dakle prema provinciji Dalmaciji i njenoj metropoli Saloni.

Spomenuti je nalaz bio povodom razmišljanju o trgovačkim vezama između Salone i Certisije, odnosno Dalmacije i Panonije u cjelini. U tome kontekstu rekonstruirana se put kojim su tri predmeta: novac Marka Antonija, stakleni privjesak i staklena perla, prispjela u Certisiju. Povijesne okolnosti i arheološki kontekst s velikom vjerojatnošću upućuju na njihovo salonitansko podrijetlo ili barem ishodište prispjeća na Štrbince, i to najvjerojatnije cestom Salona – Servicij i njenim odvojkom dalje prema istoku i sjeveru do Certisije.

Ključne riječi: Štrbinci, Certissia, Dalmacija, Panonija, cesta, trgovina

U svome bogatom djelu, posvećenom pretežito antičkoj arheologiji Dalmacije, Marin Zaninović našao je mjesta i za panonske teme. Stoga svom negdašnjem profesoru i odnedavno voditelju Odsjeka za arheologiju Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti rado posvećujem ovaj kratki prilog s temom o jednome razmjerno zanemarenom vidu dalmatinsko-panonske antike: trgovačkim odnosima među tim dvjema provincijama.

Rimsko naselje na cesti Emona – Sirmij smješteno 22 rimske milje zapadno od Cibala putopisni i zemljopisni izvori od 2.-7. st. (Klaudije Ptolemej, Antoninov itinerar, Pojtingerova tabla i anonimni geograf iz Ravene) nazivaju različitim imenima: Kertissa, Cirtisa, Cirtisia, Certis i Certisia (Perinić 1998). Pitanje određenja i smještaja tog naselja odavna je zaokupljalo povjesničare i arheologe, koji ga u stručnu literaturu uvode pod nazivom Certissa, očito kao latinizirani oblik Ptolomejeva naziva Kertissa; epigrafičko svjedočanstvo, međutim, potvrđuje naziv Certissia, o čemu domalo. Certisija se tražila na različitim mjestima đakovačko-vinkovačkog kraja: u Đakovu, Budrovcima, Mikanovcima, Vođincima, Andrijevcima, Piškorevcima, na Štrbincima u neposrednoj

blizini Đakova (sl. 1), a vjerojatno i još ponegdje. Zahvaljujući množini i raznovrsnosti rimskodobnih nalaza, od kojih su pojedini iznimni u okvirima antičke arheologije Hrvatske u cjelini, prikupljenih mahom slučajno od 18. st. naovamo, a potom i u nekolicini zaštitnih istraživanja u novije vrijeme, Štrbinci su postupno u literaturi zadobili prednost pred drugim nalazištima (Migotti 1998). Kada je nedavno objedinjen izbor iz sveukupne antičke i ranokršćanske građe pronađene tijekom stoljeća na Štrbincima, na vidjelo je izišla sva uvjerljivost pretpostavke da se rimsko naselje Certisija nalazilo upravo na tome mjestu (Migotti i sur. 1998). U trenutku je izgledalo da će neočekivani pronalazak mramornog epigrafičkog ulomka sa spomenom Certisije (sl. 2) u Dijecezanskoj zbirci u Đakovu u proljeće 1998. razriješiti sve dvojbe. Pokazalo se, nažalost, da ne postoji nikakav zapis ili sjećanje o tome da je spomenik pronađen upravo na Štrbincima. Premda okolnosti stvaranja arheološke dijecezanske zbirke, sastavljene mahom od nalaza sa Štrbinaca, gotovo sigurno otkrivaju i smještaj Certisije, to se pitanje ne može smatrati konačno razriješenim. S druge strane, naznačena sumnja u ovome

sl. 1 Zemljopisni položaj Štrbinaca

je slučaju prije dug poslovičnoj sumnjičavosti istraživača, negoli stvarnim prilikama. Stoga se tema ovoga priloga, cestovna i trgovačka povezanost između dalmatinske metropole Salone i panonskog gradića Certisije, razmatra u svjetlu pretpostavke, odnosno podatka, da je Certisija bila na Štrbincima.

Ulomak javnoga natpisa sa spomenom Certisije jedinstven je spomenik antičke arheologije u Hrvatskoj, a po svojoj naravi rijedak i inače (Migotti i sur. 1998: 70, 94). Prva su mu dva retka sročena poticajno, a nadahnuta pjesnički: "Pristupi u Certisiju, sjetivši se poželi..." Međutim, treći redak: *...est caput v(iarum)*, potvrđuje važan povijesno-zemljopisni podatak poznat iz izvora, da je naime Certisija bila raskrižje, odnosno *bivium*, na kojem se od panonske prometnice Emona – Sirmij odvajao put prema jugu, prema rijeci Savi i Marsuniji (sl. 3). Riječ je o panonskoj dionici priključenoj na cestu iz epigrafičkog izvora poznatu kao *A colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici*, sagrađenu da bi povezala metropolu provincije Dalmacije Salonu s Panonijom (sl. 4). Podstrek za izgradnju te ceste i briga o njezinu dovršenju (16./17.) zasluge su namjesnika provincije Dalmacije Publija Kornelija Dolabele. Bila je to najvažnija od nekolicine izravnih komunikacija između dviju provincija, a ujedno i najkraća veza između Rima i netom pokorene Panonije. Naziv i osnovno protezanje potvrđeni su joj, dakle, epigrafički, a istraživači su složni u procjeni da se ona podudara s pravcem Salone – Servicij Pojtingerove table

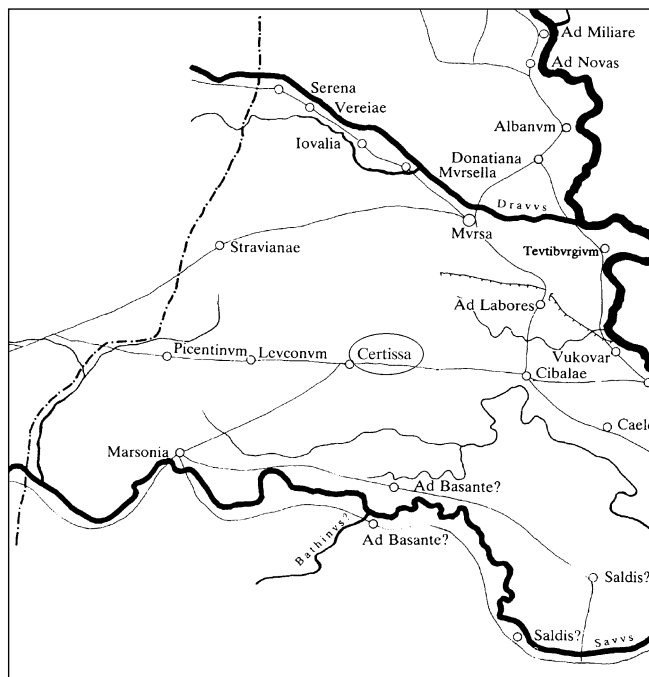
sl. 2 Mramorni ulomak sa spomenom Certisije, Dijecezanska zbirka Đakovo (foto: Zoran Gregl)

i Antoninova itinerara (Bojanovski 1974: 41-99). Nema sumnje da se cesta Salone – Servicij priključivala na uzdužni pravac dolinom Save, ali njegovo protezanje i prelazak preko rijeke nisu pouzdano utvrđeni. Pretpostavlja se da se otprilike na položaju Marsunije od uzdužne prometnice dolinom Save odvajao priključak prema sjevernijem pravcu Emona – Siscia – Sirmium, dotičući ga upravo u Certisiji (sl. 3) (Bojanovski 1974: 99-103; Perinić 1998: 82, sl. 15).

Zasluzni je istraživač rimskih putova u provinciji Dalmaciji Ivo Bojanovski bio odlučan u uvjerenju da je cesta *A colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici* po svom postanku izrazito i isključivo vojna tvorevina, te da je bila sagrađena s namjerom da se uspostavi što brža i djelotvornija veza s rimskim posadama u netom osvojenoj Panoniji; tek s vremenom postala bi privredni i trgovački oslonac rimske civilizacije na dalmatinsko-panonskome prostoru (Bojanovski 1974: 16, 29). Poznato je da su pojedini krajevi Rimljane privlačili gospodarski, naprimjer Norik, a drugi opet izrazito geostrateški i politički, kakva je bila sudbina namijenjena Panoniji. Logično je pritom da je u prvom slučaju prevladavao civilni, odnosno gospodarski element romanizacije, a u drugome vojni. Najvjerojatnije je ipak da je čak i ondje gdje je rimsko prodiranje bilo politički motivirano vojska izgrađivala i uvrđivala putove koje je prethodno prokrcila i utrla trgovina, pa makar i na skromnoj, pojedinačnoj osnovi. (Mócsy 1959: 94-95; Bojanovski 1974: 29; Borhy 1994: 71; Šašel Kos 1997). Vjerojatno je takva bila i povijest pravca Salone – Servicij – Certisija. Kakogod bilo, nema sumnje u to da su već i u vrijeme osvajanja, a osobito nakon umirenja pokorenih provincija vojni putovi zadobili prvo djelomice, a potom i pretežito trgovačku namjenu.

Među mnogim rimski nalazima na Štrbincima, pretpostavljenoj Certisiji, nekolicina je predmeta koji upućuju na odvijanje trgovine cestom Salone – Certisija, najvjerojatnije pravcem preko Servicija.

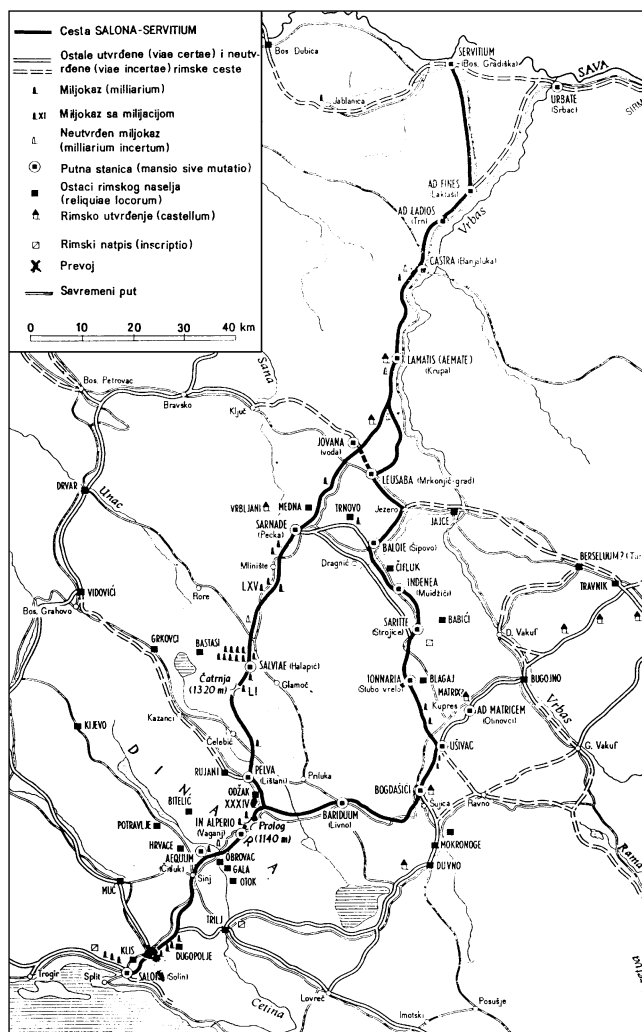
Na Štrbincima je pronađena velika količina novaca, od kojih je vjerojatno tek manji dio dostupan struci, datiranih u razdoblje od 2. st. pr. Kr. do 6. st. (Dukat 1998). Među njima je i legijski denar Marka Antonija,

sl. 3 Položaj Certisije u okviru mreže rimskih putova (prema Perinić 1998)

iskovan u pokretnoj kovnici 32.-31. pr. Kr. Na reversu je uprizoren legijski orao između dva stijega, a pri dnu natpis LEG XX (sl. 5). Novac je u Certisiju mogao dospjeti na različite načine, ali je najvjerojatniji put iz Salone putem Servicija, i to u Augustovskome razdoblju. Naime, Dvadeseta se legija prvi put spominje u Iliriku na početku panonsko-delmatskog ustanka 6. godine, kada je iz hispanске Emerite premještena u vojni logor Burnum. Ondje se zadržala do 9. ili 10., da bi nakon stravičnog gubitka rimskih legija na Rajni bila povučena iz Ilirika i upućena na opustošenu rajnsku bojišnicu u namjeri preuređenja vojne sile na Rajni (Ritterling 1925: 1770-1771). S obzirom da je XX legija za vrijeme boravka u Dalmaciji sudjelovala i u vojnim djelatnostima u Meziji, novac jednog legionara mogao je do Certisije dospjeti i posrednim putem. Međutim, vjerojatnije je njegovo prispjće iz Salone. Onamo je denar Marka Antonija mogao dospjeti za vrijeme boravka XX legije u Burnumu, povezanoj vojnom cestom sa Salonom (Bojanovski 1974: 130-131), ili pak po njeno odlasku. U ovom drugom slučaju potrošio ga je neki veteran naseljen u Saloni (usp. CIL III 2030), plativši njime robu prispjelu iz Certisije, ili se možda i sâm otisnuo u Panoniju cestom preko Servicija. S obzirom na pokretljivost vojske i trgovaca, ovako zamišljen put prispjća jednog legijskog denara na Štrbince samo je jedna od mogućnosti i stoga tek uvod u uvjerljiviju dokumentaciju kojom se na primjeru dvaju nakitnih predmeta nastoji pokazati kretanje robe cestom Salona – Certisija.

Kao površinski nalaz iz nepoznatog konteksta na Štrbincima je pronađen ulomak lijevanog privjeska od prozirnog stakla boje meda u obliku okruglog medaljona prstenasto zadebljalog ruba (sl. 6). Nedostaje otprilike trećina lijeve strane, kao i uška za ovjes na gornjem

sl. 4 Rimski cesta Salona – Servicij (prema Bojanovski 1974, Karta 1)

rubu; veličina sačuvanog dijela privjeska je 1,6 x 1,8 cm, a debljina 0,1-0,3 cm. Stražnja je površina glatka, a na prednjoj je u plitkom reljefu nesporno i ukočeno stiliziran lik Minerve okrenute nadesno prema Viktorioli koja lebdi u gornjem desnom uglu, pružajući ruku prema božici. Minervina je glava prikazana u profilu, a tijelo, odjeveno u hiton i himation s egidom, u uobičajenom stavu oslanjanja na desnu nogu, dok je lijevom lagano iskoračila. U desnoj joj je ruci koplje, a ljevicom pridržava veliki štiti prislomljen uz nogu (Migotti i sur. 1998: 57, br. 181).

Opisani je predmet srodan skupini privjesaka iz Arheološkog muzeja u Splitu koji se, premda stilski i ikonografski različito ukrašeni, odlikuju podjednakim oblikom i ujednačenom tehnikom izvedbe, a datiraju se u razdoblje od 3.-6. st. (Cambi 1976; Cambi 1980; Buljević 1998). S obzirom na motiv, štrbinački primjerak vjerojatno neće biti kasniji od 4. st., i to radije njegove prve polovice. S druge strane, ne može se posve isključiti ni njegov raniji nastanak, jer su se slični predmeti proizvodili od ranocarskog razdoblja (Bertoncelj-Kučar 1979: 260). Međutim, u ovoj nas prilici više negoli datacija zanima podrijetlo staklenih žutosmeđih privjesaka.

sl. 6 Stakleni privjesak s likom Minerve, MĐĐ (foto: Nenad Kobasić)

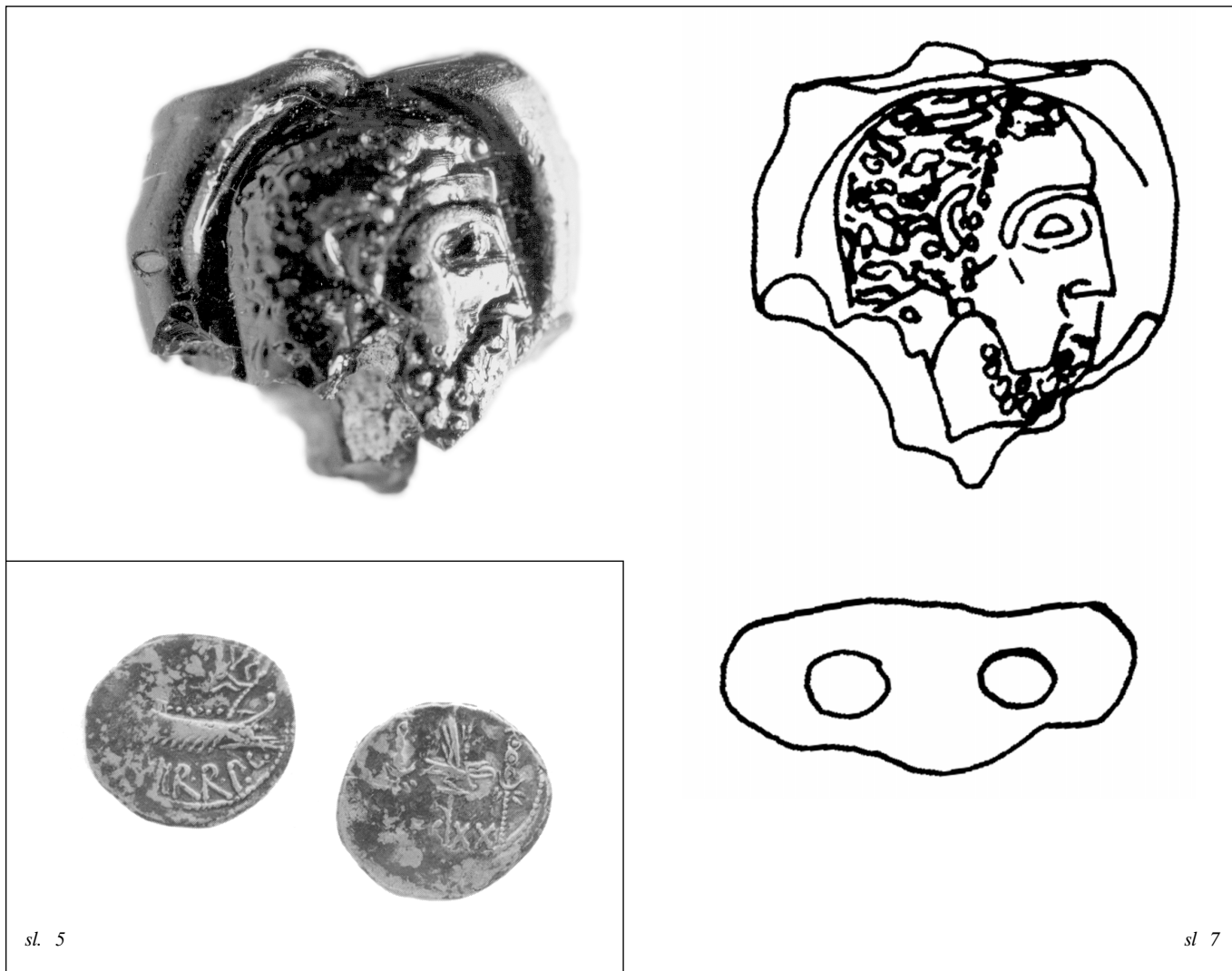
U nas se tom vrstom građe detaljnije pozabavio jedino Nenad Cambi, naglasivši da je do sigurnijih zaključaka o našoj skupinom privjesaka nemoguće doći u nedostatku temeljitije obrade takve građe na području Carstva u cjelini (Cambi 1976: 148; Cambi 1980: 94). Usprkos navedenom ograničenju, mogao je s velikom vjerojatnošću ustvrditi da se opisani nakit proizvodio u sirijskim radionicama i odatle izvezio u zapadne krajeve (Cambi 1976: 147-148; Cambi 1980: 94-95). U tome je kontekstu za nas osobito zanimljiv podatak da su na prostoru provincije Dalmaciji takvi predmeti u većem broju pronađeni jedino u Saloni (Cambi 1976: 148). I prije no što je objavljena skupina salonitanskih privjesaka, Thea Elisabeth Haevernick je pretpostavila povezanost te vrste građe sa Salonom, možda čak i kao središtem proizvodnje, potkrepljujući svoje razmišljanje činjenicom da je proizvodnja stakla u dalmatinskoj metropoli dokazana i arheološki i epigrafički (Haevernick 1974: 108; Cambi 1976: 148). Na ulogu Salone kao središta ako ne proizvodnje a ono barem opskrbe žutosmeđim staklenim privjescima upućuje podatak da takav nakit nije obilnije zastupljen ni u Panoniji, gdje se ipak sporadično pojavljuje. Poznat mi je tek jedan primjerak iz Ptuja (Bertoncelj-Kučar 1979: 260, T. 2: 10), dva iz Keszthely-Dobogó (Sági 1981: 30, Abb. 14, 15), te nekolicina komada iz Narodnoga muzeja u Beogradu, dakle moguće iz Sirmija (Cambi 1976: 154, bilj. 51). Prema tome, velika je vjerojatnost da je štrbinački primjerak u Certisiju dospio upravo iz Salone kao središta koje je uvelike uvezilo takve predmete s Istoka, a potom ih izvezilo u sjevernije provincije.

Predmet na izvjestan način presudan za temu ovog priloga isto je tako površinski nalaz iz nepoznatog

konteksta (Migotti i sur. 1998: 38, br. 183). To je perla od sjajnog, neprozirnog crnog stakla, znatno otkrhnuta na donjem dijelu, a izvorno nepravilna ovalnog oblika i dvostruko uzdužno probušena. Veličina sačuvanog dijela je 1,6 x 1,6 cm, debljina 0,6 cm. Poledina joj je glatka, a na gornjoj je površini u okviru masivnog, nepravilnog prstenastog obruba tiještenjem precizno u plitkom reljefu izvedena glava muškarca okrenuta nadesno; lice mu je oštih obrisa, a izraz ozbiljan i zamišljen (sl. 7). Prikazan je jedan od careva Severa ili njihovih neposrednih nasljednika, prepoznatljiv po svojstvenoj kratkoj sitno kovrčastoj kosi, te bujnijoj bradi i brkovima (usp. Kleiner 1992: 319-329).

Predmet spada u širu vrstu nakita nazvanog narebrenim ili trilobnim perlama, a obuhvaća tri skupine: uzdužno i mrežasto narebrene primjerke, te one s utisnutim likovima bogova, muških i ženskih portretnih glava članova carskih obitelji i drugih ljudi, te kazališnih maski, lavova, Gorgona i slično; očito je da ni jedan od dvaju predloženih naziva ne opisuje valjano posljednju skupinu. Primjerci svih triju vrsti izrađeni su od crnog, sjajnog, neprozirnog stakla, zamjene skupocjenijem gagatu. Zanimljivo je da su se mrežasto narebrene perle izrađivale i od gagata, ali u tom slučaju ukras nije izveden utiskivanjem, nego naknadnim urezivanjem. Osim toga, za razliku od staklenih perli, koje se redovito pronalaze pojedinačno, gagatni se primjerci u pravilu zatječu u skupinama kao članci ogrlice ili narukvice (Haevernick 1974: 105-106).

Obradujući takozvane trilobne perle s područja Rimskog carstva, Haevernick je zabilježila oko 300 komada, otprilike po stotinu od svake vrste. Među stotinjak primjeraka s otisnutim prizorom uočila je tek

sl. 5

sl. 7

sl. 5 Legijski denar Marka Antonija, MDD (foto: Andrija Šmalcelj)

sl. 7 Staklena perla s likom severskog vladara, MDD (foto: Nenad Kobasić)

jedan slučaj dvaju jednakih predmeta, i to u Saloni: dvije perle s glavom Severskog vladara, načinjene nedvojbeno istim pečatom. Sâm po sebi zanimljiv slučaj u ovome je kontekstu važan i s obzirom na to da su dva salonitanska primjerka navlas jednaka onome sa Štrbinaca. Svoje je zapažanje Haevernick inače povezala s prije spomenutim podatkom o proizvodnji stakla u Saloni, pretpostavivši, čini se, salonitansko podrijetlo dviju spomenutih perli (Haevernick 1974: 108). Nije znala za štrbinački primjerak, nesumnjivo otisak onog istog pečata kojim su ukrašene salonitanske perle. Sve su tri, dakle, proizvod iste radionice. Je li ona, međutim, uistinu bila u Saloni?

Činjenica je da se prema spomenutom uvidu iz sedamdesetih godina u sveukupnu količinu dvostruko probušenih perli od crnog stakla Salona pojavljuje kao pojedinačno nalazište s daleko najvećim brojem primjeraka (Haevernick 1974: 124-125). S druge strane, sveukupna rasprostranjenost takvih perli, koja pokazuje izrazitu prednost Panonije u odnosu na druge provincije, upućuje na zaključak da je riječ o panonskoj osobitosti (Haevernick 1974: 111-112). Uloga Salone ostaje pritom upitna,

nejasna očito i samoj autorici istraživanja. Nije, međutim, osobito vjerojatno da bi tamošnja proizvodnja bila ishodištem opskrbe svih drugih provincija, uključujući i Panoniju. Poznato je da je nakit od razmjerno skupocjenog gagata postao u 3. st. osobito omiljen u Porajnju, odakle se izvezio u Panoniju, gdje je ubrzo njegovu ulogu u dobroj mjeri preuzela vlastita proizvodnja nakita od crnog stakla (Migotti 1998a: 108).

Na Štrbincima je zamijećena osobito velika količina narukvica od crnog stakla, velika u odnosu i na druge vrste nakita na tom mjestu, ali i na druga panonska nalazišta (Migotti 1998a: 108). U svjetlu tog podatka, kao i pretpostavke o proizvodnji nakita od plavog prozirnog stakla na Štrbincima (Migotti 1998b), moguće je pomišljati na to da su se u Certisiji izradivale i perle od crnog stakla, ili da se barem njima trgovalo, zašto ne i u pravcu Salone? Bilo koja panonska radionica bila bi prirodno ishodište ikonografije s likom vladara Severske dinastije, osobito zaslužne za razvitak Panonije (Barkóczy 1980: 100-103; Alföldy 1994: 29). No, dok pitanje radionice u kojoj su izrađene tri jednake perle zasad ostaje nerazriješenim, najprirodniji pravac njihova

kretanja na putu između Salone i Certisije, ili pak obratno, bila je cesta *A colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici*, te njen istočni i sjeverni panonski produžetak.

U svjetlu posljednjeg razmatranog predmeta trgovine između Salone i Certisije, koji je arheološki pouzdano utemeljen, i pretpostavka o istom putu prethodnih dvaju primjeraka, novca Marka Antonija i staklenog privjeska, dobiva na uvjerljivosti. Usprkos tome, tri osamljena arheološka predmeta ne mogu biti podlogom bilo kakvom opširnijem razmatranju o trgovačkim putovima; oni tek ilustriraju podatak poznat iz putopisnih i epigrafičkih izvora, da je naime između dva spomenuta grada postojala izgrađena rimska cesta. Namjera je ove kratke rasprave stoga bila podstaknuti razmišljanje o trgovačkim, dakle gospodarskim i kulturnim vezama između provincija Dalmacije i Panonije.

Višestruka je prirodna prohodnost između istočnog Jadrana i savsko-dravskog međurječja usprkos nizu (ipak premostivih) prepreka uvjetovala etničku i kulturnu isprepletenost dalmatinsko-panonskog prostora od prapovijesnih vremena (Pinterović 1970: 601). O političkoj povezanosti Dalmacije i Panonije u antičkom razdoblju ne treba trošiti suvišnih riječi; dostajat će nekolicina temeljnih povijesnih podataka. Dvije su provincije prije osamostaljenja 10. godine činile jedinstvenu političku cjelinu – Ilirik, a nakon upravnog preustrojstva za Dioklecijana obje su, zajedno s Norikom, bile uključene u tzv. Panonsku ili Iliričku dijecezu (Pinterović 1970: 603; Barkóczy 1980: 89; Zaninović 1997: 69; Kuntić-Makvić 1997: 82, b. 28). Znakovito je da su u međuvremenu kao odvojene provincije Dalmacija i Panonija bile na izvjestan način gospodarski objedinjene zajedničkom upravom rudnikâ na čelu koje je stajao *procurator argentarium (metallorum) Pannonicarum et Dalmatarum*. Smatra se da je cilj takve politike bio osiguranje potpore panonskoj vojsci (Pinterović 1970: 606; Fitz 1980: 130-131).

U naznačenom kontekstu opsežno su raspravljani cestovni pravci koji su povezivali Salonu s njenim zaleđem u unutrašnjosti provincije Dalmacije i dalje na sjever s Panonijom (Bojanovski 1974 i ondje citirana literatura). Nije zaobidena ni općenita primjedba da su ceste, posluživši prvo osvajačko-vojnoj svrsi, preuzele ulogu posrednika za uspostavljanje gospodarskih i kulturnih

veza (Bojanovski 1974: 16). Za našu je temu osobito zanimljivo zapažanje da je najveći broj salonitanskih trgovaca u unutrašnjosti provincije zabilježen upravo u naseljima uz cestu Salona – Servicij (Alföldy 1965: 112). Teško je oteti se dojmu da je tom istom cestom i njenim panonskim produžetkom u 2. st. u Cibale prispio Salonitanac Marko Herenije Valens, da bi se ondje skrasio nakon dugih godina službe u različitim vojnim postrojbama. Usto, nije on bio jedini Dalmatinac u jugoistočnoj Panoniji, koja je s Dalmacijom najbolje bila povezana upravo cestom Salona – Servicij (Pinterović 1970: 606-611). Ni broj Dalmatinaca u Sisciji nije zanemarljiv (Mócsy 1959: 25).

Razumljivo je da je kretanje ljudi lakše pratiti negoli putovanje robe, jer ovo drugo najčešće nije popraćeno epigrafičkim dokazima. Pa ipak su istraživači ponekad, premda ni često ni sustavno, povelj računala i o ulozi Dalmacije, pogotovu Salone, u trgovini i proizvodnji različitih predmeta u Panoniji, pojedinačno ili pak u smislu kategorijâ. Dalmacija je naznačena kao mogući izvor pojedinih primjeraka sitne brončane skulpture (Thomas 1980: 182) i kasnoantičke sigilatne keramike (Makjanić 1995: 72), Salona pak kao izvoznik staklenih proizvoda (Damevski 1976: 66), a njene radionice sarkofagâ kao presudni izvor utjecaja na proizvodnju te vrste grobnih spomenika u Cibalama (Dimitrijević 1979: 162). Međutim, nedostaje cjelovitiji pregled i obuhvatan uvid u odnose proizvodnje i trgovine između Dalmacije i Panonije. Znakovito je da u općim prikazima trgovačkih kretanja u Panoniji obično nema spomena o udjelu Dalmacije, ili je on posve štur, a Akvileja se zamišlja kao posredan put pristizanja dalmatinskih trgovaca na prostore sjeverno od Save (Mócsy 1959: 97-98). U svim se raspravama ponavlja uobičajen shematski slijed, koji uključuje najveći uvoz iz Italije do Trajanova razdoblja, a u 2. i 3. st. iz Galije i Porajnja, s time da je u 3. st. zamjetna prisutnost predmeta umjetničkog obrta iz istočnih provincija (Hekler 1924: 112-118; Pavan 1955: 541-542; Mócsy 1959: 93-105; Pinterović 1970: 604; Fitz 1980a: 330-332; Borhy 1994: 71; Zaccaria 1994: 57). Takav je nacrt u osnovi zasigurno provjeren, ali mu nedostaje saznanje o ulozi Dalmacije. Ta je uloga po svoj prilici morala biti veća no što izgleda u ovome trenutku, s obzirom da joj nije poklonjena zaslužena pažnja. Ova je rasprava zamišljena kao skroman prilog i poticaj takvom istraživanju.

POPIS KRATICA

ARP - A. Lengyel – G. T. B. Radan, *The Archaeology of Roman Pannonia*, Budapest 1980.
 AV - Arheološki vestnik, Ljubljana
 HAD - Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb

Hrvatska - I. Supićić (ur.), *Hrvatska i Europa. Kultura, znanost i umjetnost*, sv. I: Rano doba hrvatske kulture, Zagreb 1997.
 MĐĐ - Muzej Đakovštine Đakovo

POPIS LITERATURE

- Alföldy 1965 G. Alföldy, *Bevölkerung und Gesellschaft der römischen Provinz Dalmatien*, Budapest 1965.
- Alföldy 1994 G. Alföldy, *La Pannonia e l'Impero Romano*, u: Hajnóczy 1994, 25-40.
- Barkóczy 1980 L. Barkóczy, *History of Pannonia*, u: ARP, 85-124.
- Bertoncelj-Kučar 1979 V. Bertoncelj-Kučar, *Nakit iz stekla in jantarja*, AV 30 (1979), 254-277.
- Bojanovski 1974 I. Bojanovski, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*, *Djela Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* 47/2 (1974), Sarajevo.
- Borhy 1994 L. Borhy, *Romani e Pannoni. Aspetti dell' acculturazione in una provincia di frontiera*, u: Hajnóczy 1994, 71-82.
- Buljević 1998 Z. Buljević, *Kristov ili Karakalin mač?*, *Obavijesti HAD-a* XXX/2 (1998), 53-57.
- Cambi 1976 N. Cambi, *Neki predmei od stakla s figuralnim prikazima u Arheološkom muzeju u Splitu*, AV XXV (1974) 1976, 139-154.
- Cambi 1980 N. Cambi, *Naknadna razmišljanja o dva staklena privjeska u Arheološkom muzeju u Splitu*, *Fiskovićev zbornik I (Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 21,1980), Split, 91-95.
- Damevski 1976 V. Damevski, *Pregled tipova staklenog posuđa iz italskih, galskih, mediteranskih i porajnskih radionica na području Hrvatske u doba rimskog carstva*, AV XXV (1974) 1976, 62-87.
- Dimitrijević 1979 S. Dimitrijević, *Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla*, u: *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata, Posebna izdanja HAD-a*, sv. 4, Zagreb 1979, 133-200.
- Dukat 1998 Z. Dukat, *Nalazi novca*, u: Migotti i sur. 1998, 117-120.
- Fitz 1980 J. Fitz, *Administration and Army*, u: ARP, 125-140.
- Fitz 1980a J. Fitz, *Economic Life*, u: ARP, 323-335.
- Haevernick 1974 Th. E. Haevernick, *Trilobitenperlen*, *Folia archaeologica* 25, Budapest 1974, 105-129.
- Hajnóczy 1994 G. Hajnóczy (ur.), *La Pannonia e l'Impero Romano. Atti del convegno internazionale (Roma 1994)*, *Annuario dell'Accademia d'Ungheria*, Roma 1994.
- Hekler 1924 A. Hekler, *Kunst und Kultur Pannoniens in ihren Hauptströmungen*, *Strena Buliciana (Bulićev zbornik)*, Split – Zagreb 1924, 107-118.
- Kleiner 1992 D. E. E. Kleiner, *Roman Sculpture*, New Haven – London 1992.
- Kuntić-Makvić 1997 B. Kuntić-Makvić, *Grčka i rimska starina*, u: *Hrvatska*, 73-91.
- Makjanić 1995 R. Makjanić, *Terra Sigillata*, u: *Siscia, Pannonia Superior, British Archaeological Reports, Intern. Ser.* 621, Oxford 1995.
- Migotti 1998 B. Migotti, *Povijest istraživanja Štrbinaca i pitanje ubikacije Certisije*, u: Migotti i sur. 1998, 73-78.
- Migotti 1998a B. Migotti, *Vrednovanje arheološke grade u svjetlu rimskodobnog i ranokršćanskog horizonta Panonije*, u: Migotti i sur. 1998, 89-115.
- Migotti 1998b B. Migotti, *The production of glass jewellery at Štrbinci (NE Croatia)*, *Instrumentum* 8 (1998), Montagnac, 14.
- Migotti i sur. 1998 B. Migotti i suradnici, *Accede ad Certissiam. Antički i ranokršćanski horizont arheološkog nalazišta Štrbinci kod Đakova*, Zagreb 1998.
- Mócsy 1959 A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959.
- Pavan 1955 M. Pavan, *La provincia Romana della Pannonia Superior*, Roma 1955.
- Perinić 1998 Lj. Perinić, *Izvori o Certisiji*, u: Migotti i sur. 1998, 79-87.
- Pinterović 1970 D. Pinterović, *Jadran i savsko-dravski interamnij*, u: *Adriatica praeistorica et antiqua (Zbornik radova posvećen Grgi Novaku)*, Zagreb 1970, 601-611.
- Ritterling 1925 E. Ritterling, s. v. *Legio*, u: Pauly – Wisowa, *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, B. XII/2, Stuttgart 1925, 1329-1829.
- Sági 1981 K. Sági, *Das römische Gräberfeld von Keszthely-Dobogó*, Budapest 1981.
- Šašel-Kos 1997 M. Šašel-Kos, *The End of the Norican Kingdom and the Formation of the Provinces of Noricum and Pannonia*, *Situla* 36 (*Razprave Narodnega muzeja Slovenije*): *Akten des IV. Intern. Kolloquiums über Probleme des Provinzialrömischen Kunstschaffens*, Celje (1995) Celje 1997, 21-42.
- Thomas 1980 E. B. Thomas, *Religion*, u: ARP, 177-206.
- Zaccaria 1994 C. Zaccaria, *Il ruolo di Aquileia e dell'Istria nel processo di romanizzazione della Pannonia*, u: Hajnóczy 1994, 51-70.
- Zaninović 1997 M. Zaninović, *Iliri u antici na hrvatskom tlu*, u: *Hrvatska*, 55-71.

SUMMARY

A CONTRIBUTION TO KNOWLEDGE OF THE TRADE ROUTES BETWEEN DALMATIA AND PANNONIA

Key words: Štrbinci, Certissia, Dalmatia, Pannonia, road, trade

Various historical sources from the 2nd to the 7th centuries (Ptolemy, the Antonine Itinerary, the Tabula Peutingeriana, the Anonymous Cosmographer of Ravenna) all mention a settlement listed under various names: Kertissa, Cirtisa, Certisia, Certis, and Certissia, located at a distance of 22 Roman miles to the west of Cibalae (present-day Vinkovci), on the main Emona - Sirmium road. The quantity and variety of material from the Roman and early Christian periods gathered through the last two centuries at the archaeological site of Štrbinci, in the immediate vicinity of Đakovo (northeastern Croatia) (Fig. 1), to a great extent confirms the hypothesis that Roman Certissia was located here (Migotti et alii 1998).

The archaeological material from Štrbinci includes a marble epigraphic fragment, part of a public inscription, on which Certissia is mentioned (Fig. 2). In addition to establishing in final form the actual name of the settlement, the third line also contains the fact that it was *caput v(iarum)*, thus offering epigraphic confirmation of the data known from the written sources, namely that the road led from Certissia to the south, to Marsunia (present-day Slavonski Brod) on the Sava River (Fig. 3) (Perini 1998: 82). On the other side, it is known that on the right bank of the Sava from Marsunia towards the west ran a road to Servitium (Bosanska Gradiška), the last station on the road that joined the provinces of Dalmatia and Pannonia, epigraphically confirmed as *A colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici* (Fig. 4) (Bojanovski 1974: 41-103). This road was military at the beginning, but after pacification of the two provinces, it acquired a civilian and primarily trade purpose.

The discovery of a monument mentioning Certissia as a crossroads, together with the previously known fact

that the road to Salona branched off here from the main east-west route, has led the author to consider the trade connections between the mentioned two cities, or further between Dalmatia and Pannonia as a whole. In reviews of the development of trade in Pannonia, the supposition is commonly repeated that Italic imports predominated to the reign of Tiberius; in the 2nd and 3rd centuries imports from Gallia and the Rhine Basin were most common, while an increase in imports from the eastern provinces was noted from the 3rd century onwards (Hekler 1924: 112-118; Pavan 1955: 541-542; Pinterovi 1970: 604; Fitz 1980a: 330-332; Bohry 1994: 71; Zaccaria 1994: 57). Dalmatia is mentioned only rarely and superficially in the framework of general considerations about the starting points of merchant traffic in Pannonia.

The route of several archaeological objects from Štrbinci is reconstructed in this article, most probably arriving in Certissia from Salona, although in one case, the opposite direction is also possible. These are: a denarius of Marc Anthony from ca. 32 BC with the legend LEG XX (Fig. 5), a pendant of honey-colored transparent glass with an image of Minerva and Victoriola (Fig. 6), and a double perforated bead of black opaque glass with an image of one of the Severan dynasty emperors (Fig. 7). Certain historical circumstances, but especially the archaeological characteristics of the described objects indicate that they arrived in Certissia directly from Salona (in the case of the bead, the route could be reversed), and this most likely along the route *A colonia Salonitana ad fines provinciae Illyrici*, and its eastern and northern branch.

Considering that it is not possible to derive extensive conclusions on the basis of three objects, the intention of this article was primarily to give impetus to research into the neglected problem of trade routes between Dalmatia and Pannonia.

Translated by B. Smith-Demo